

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld – från traditionell skuldprincip till organisatorisk skuld

Korkka-Knuts, Heli

2023

Juridiska Föreningen i Finland

<http://hdl.handle.net/10138/564068>

Korkka-Knuts, H 2023, 'Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld – från traditionell skuldprincip till organisatorisk skuld', Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland, vol. 158, nr. 1, s. 1-17.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. <https://helda.helsinki.fi>
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

ARTIKLAR

Refereegranskad artikel

*Heli Korkka-Knuts, universitetslektor, Helsingfors universitet*Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld
– från traditionell skuldprincip till organisatorisk skuld

1 Inledning

En juridisk persons straffansvar som grundar sig på skulden hos en anonym gärningsperson har länge varit en främmande fågel i vårt rättssystem. Denna ansvarsstruktur har endast tillämpats i begränsad omfattning¹ och villkoren och metoden för tillämpningen har varit oklara. Högsta domstolen har dock i sitt rätt färska avgörande HD 2021:6 tagit ställning till innehållet i anonym skuld i samband med penningtvätt av oaktsamhet. Avgörandet är på många sätt intressant, inte minst för att det på ett välkommet sätt utvidgar den traditionella individcentrerade straffrätten i riktning mot organisationsgärningar och klargör hur organisationers verksamhet bör straffrättsligt bedömas. Samtidigt avspeglar avgörandet de motstridigheter som den individcentrerade straffrätten orsakar och väcker frågor om hur straffrätten för juridiska personer bör utvecklas.²

Begreppet ”anonym skuld” introducerades i den finska rätten i förarbetena till SL 9 kapitlet som gäller juridiska personers straffansvar. I förarbetena används begreppet anonym skuld i samband med en ansvarsmodell där det inte kan utredas vem gärningspersonen inom organisationen är, men där det ändå är klart att brottet har begåtts i den juridiska personens verksamhet. Anonym skuld har ansetts vara problematisk, speciellt med tanke på den straffrättsliga skuldprincipen.³ Då gärningspersonen inte har identifierats kan man inte heller ta ställning till hans eller hennes skuld i enlighet med

¹ Koskela har för sin pro gradu-avhandling skaffat domar rörande anonym skuld från perioden 1.1.2010–1.12.2021. Enligt Koskela har juridiska personer endast vid ett fåtal tillfällen dömts till straff på grundval av anonym skuld. (Krister Koskela, Oikeushenkilön rangaistusvastuu ilman tunnistettua tekijää: Anonymi syylisuus oikeudellisenä ilmiönä ja ongelmana. Pro gradu-avhandling. Turun yliopisto 10.2.2022, s. 9–10).

² Motstridigheten mellan individcentrerad straffrätt och korporativ straffrätt hänvisas även till i exempelvis det samnordiska betänkandet om samfundsböter. (Företagsböter. Yhteisösakko. Betänkande av Nordiska straffrättskommittén. Nordiska rådet 1986, s. 29–30). Se även Heli Korkka-Knuts – Dan Helenius – Dan Frände, *Yleinen rikosoikeus*. Edita 2020, s. 367; Tatu Hyttinen, Tuottamuksellinen rahanpesu ja oikeushenkilön rangaistusvastuu i verket Pekka Timonen (toim.), KKO:n ratkaisut kommentein 2021:I, tillgänglig i Alma Talents webbtjänst.

³ Se t.ex. Hyttinen 2021; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 371–372 och Heikki Jaatinen, *Oikeushenkilön rangaistusvastuu*. Kauppakaari 2000, s. 121–123.

det traditionella skuldbegreppet enligt vilken gärningspersonen kan klandras för sitt agerande bara om hen haft möjlighet att förfara enligt lagen (konformitetsprincipen). Vid det klassiska tredelade brottsbegreppet⁴ betyder detta i praktiken att klandret blir eliminerad i vissa lagstadgade fall där gärningspersonen inte anses ha haft en sådan förmåga.⁵ Skuld kan även förstås som ett bredare paraplykoncept eftersom klandret förutsätter att även andra delar av brottsbegreppet är uppfyllda. Man kan ju inte klandra en gärningsperson om gärningen inte också är rekvisitetsenlig och rättsstridig. Med hänsyn till att straffrättsligt ansvar nödvändigtvis förutsätter skuld, uppstår frågan hur skuldbedömningen kan förankras vid konstruktionen av anonym skuld. I artikeln används begreppet skuld i denna breda mening som, på grund av brottsbegreppets lagrade natur, innefattar alla de subjektiva ansvarskriterier som straffansvaret förutsätter.⁶

Högsta domstolen har i sitt avgörande 2021:6 förtydligat strukturen och förutsättningarna för ansvar som grundar sig på anonym skuld, men även efter avgörandet blir det oklart hur straffrättslig skuld ska anses vara förverkligad inom ramen för anonymt ansvar. I denna artikel granskas avgörandet ur skuldperspektivet. Artikeln strävar efter att analysera vad som händer med den straffrättsliga skuldprincipen då straffansvarsgrunderna inte uppfylls på ett traditionellt sätt, dvs. till följd av en individuell gärningspersonens handling eller underlåtenhet. Denna frågeställning leder till en granskning av skuldprincipen för juridiska personer och juridiska personers straffrättsliga gärningsmannastatus. Artikeln påvisar att en ansvarsstruktur som bygger på anonymt ansvar oundvikligen förflyttar skuldens tyngdpunkt från individen till den juridiska personens verksamhet och dess straffrättsliga klandervärdhet.

Artikeln är uppbyggd enligt följande. I kapitel 2 undersöker jag inledningsvis regleringen av anonym skuld och hur anonym skuld passar in i helheten för grunderna för den juridiska personens straffrättsliga ansvar. På så sätt skapas förutsättningarna för tolkningen av anonym skuld. Efter detta analyseras i kapitel 3 högsta domstolens avgörande 2021:6 ur den anonyma skuldens och skuldprincipens perspektiv. I kapitlet

⁴ Se Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 4–9. Tapani, Tolvanen och Hyttinen har tillägnat sig ett tvådelat brottsbegrepp (Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Tatu Hyttinen, *Rikosoikeuden yleinen osa. Vastuuoppi*. Alma Talent 2019, s. 3–7) som fått stöd även i Melanders lärobok (Sakari Melander, *Almänna förutsättningar för straffansvar*. Helsingfors universitet, HELDA 2019, s. 101–105).

⁵ Dan Frände, *Allmän straffrätt*. Forum Iuris 2012, s. 175–177; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 277–280.

⁶ Vid juridiska personers straffansvar blir vissa subjektiva ansvarskriterier nog irrelevanta. En juridisk person kan inte vara t.ex. otillräcklig. Även andra subjektiva kriterier som har relevans vid juridiska personers straffansvar måste granskas på ett sätt som till en viss grad avviker från individens straffansvar. Se närmare Korkka 2019, s. 317–319 och Heli Korkka-Knuts, Voiko yhtiö tehdä rikoksen? Yhtiö moraalisen ja rikosoikeudellisen toimijana i verket Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), *Rikoksen ja rangaistuksen filosofia* (2022), s. 346–363.

försöker jag besvara frågan om hur straffrättslig skuld förverkligas i konstruktionen av anonym skuld. I kapitel 4 går jag över till att granska högsta domstolens avgörande ur perspektivet av skulden hos den juridiska personen. Syftet med kapitlet är att klargöra förhållandet mellan anonym skuld och skulden hos en juridisk person. Samtidigt granskas förhållandet mellan en juridisk personens skuld och frågan om den juridiska personen kan accepteras som en gärningsperson. Slutsatserna diskuteras i kapitel 5.

2 Anonym skuld i straffansvaret för juridiska personer

Juridiska personers ansvarsstruktur har i rättslitteraturen ansetts bestå av två huvudkomponenter: brotts- och klanderförutsättningarna. Enligt *brottsförutsättningen* ska ett brott ha skett inom den juridiska personens verksamhet (SL 9:1.1). Gärningspersonen måste antingen vara en person i ledande ställning inom bolaget, en arbetstagare eller stå i något annat förhållande till bolaget i den mening som avses i lagrummet (SL 9:3.1). *Klanderförutsättningen* gäller de grunder på vilka straffrättsligt klander kan riktas mot en juridisk person till följd av ett brott som omfattas av brottsförutsättningen. Klanderförutsättningen kan uppfyllas i två situationer. Den första är identifikation, enligt vilket den juridiska personen kan klandras för brottet om en person i ledande ställning själv deltagit i brottet eller tillåtit att det begåtts.⁷ Identifikation betyder att organisationen identifieras med den individ som begått ett brott inom organisationens verksamhet. Vid identifikationen är organisationens skuld därför, de facto, den individuella gärningspersonens skuld. Alternativt kan klandret grundas på den juridiska personens egen oaksamhet (*organisationsoaksamhet*), det vill säga på den juridiska personens underlåtenhet att iakttä vederbörlig omsorg och försiktighet för att förhindra brottet (SL 9:2.1). Organisationsoaksamhet innefattar både objektiva och subjektiva oaksamhetskriterier, även om de objektiva kriterierna har en viss systemvikt på grund av organisationens natur som ansvarssubjekt. Denna objektifiering av oaksamhetskriterierna granskas senare i artikeln.⁸

⁷ Se närmare om identifikation Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 376–382; Jussi Matikkala, *Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä*. Edita 2021, s. 348–350.

⁸ Närmare om organisationsoaksamhet, se Heli Korkka, Oikeushenkilön toiminnassa tehty rikos ja sen esittämisen laiminlyönti – organisaatiohuolimattomuus oikeushenkilön rangaistusvastuun perusteena. Lakimies 3–4/2019, s. 313–336; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 383–397; Matikkala 2021, s. 348–350; Jussi Tapani, Oikeushenkilön rangaistusvastuu – nykytila ja kehittämistarpeet. Justitieministeriets publikationer. Utredningar och anvisningar. 2020:22, s. 15–16.

I förarbetena till kapitel 9 i SL och i äldre rättslitteratur har anonym skuld ansetts vara en parallell ansvarsgrund med identifikation och organisationsoaktsamhet.⁹ Eventuellt som en följd av denna uppfattning regleras den anonyma skulden i SL 9:2.2, efter momentet om klanderförsättningen (SL 9:2.1). Enligt SL 9:2.2 döms samfundsbot ut ”även om det inte kan utredas vem gärningsmannen är eller om gärningsmannen av någon annan anledning inte döms till straff.”

Ifall ansvarsstrukturen anses bestå av brotts- och klanderförsättningar, är anonym skuld inte ett ansvarsvillkor som står parallellt med identifikation och organisationsoaktsamhet, utan ett specialfall som omfattas av brottsförsättningen.¹⁰ Med andra ord, brottsförsättningen uppfylls genom att ett brott begås inom en juridisk person av en gärningsperson (SL 9:1.1 och SL 9:3.1) som förblir oidentifierad. Denna tolkning verkar vara allmänt accepterat i nyare rättslitteratur¹¹ och tycks även ha antagits i avgörandet HD 2021:6.¹²

Den anonyma skuldens plats i ansvarsstrukturen är inte enbart en juridiskteknisk fråga, eftersom tolkningen av ansvarsstrukturen påverkar tillämpningen av lagen. Ifall anonym skuld inte kopplas till brottsförsättningen kan en felaktig uppfattning komma till stånd, enligt vilken brottet i bolagets verksamhet inte överhuvudtaget skulle behöva bevisas. Denna tolkning verkar ha antagits i vissa underrättsavgöranden möjligen på grund av att anonym skuld har ansetts konstituera en självständig ansvarsgrund för en juridisk persons straffansvar.¹³ Den anonyma skuldens ställning som ett undantagsfall under brottsförsättningen innebär att åklagaren enligt normala bevisbörderegler måste bevisa att ett brott begåtts inom den juridiska personens verksamhet, åtminstone i den utsträckning som den anonyma skuldens konstruktion tillåter. Denna begränsning beror på det uppenbara faktumet att vid anonym skuld, då gärningspersonen blivit oidentifierad, kommer alla straffansvarets element som till sin natur är relaterade till gärningspersonens subjektiva inställning oundvikligen att bedömas på ett sätt som

⁹ Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till lagstiftning om straffansvar för juridiska personer 95/1993, s. 17; Jaatinen 2000, s. 25–26.

¹⁰ Den anonyma skuldens exceptionella karaktär framhävs även i lagens förarbeten. Se RP 95/1993 rd, s. 34. ”...är ett undantagsstadgande, och genom att ta in det i lagen påverkar man inte det regelmässiga individuella straffansvaret.”

¹¹ Hyttinen 2021; Matikkala 2021, s. 345–346; Korkka 2019, s. 315–316; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 371.

¹² Se punkt 10 i motiveringen, där anonym skuld behandlas i samband med brottsförsättningen.

¹³ I ett avgörande av Ålands tingsrätt (21/146193, 4.11.2021, R 20/74, avgörandet har inte vunnit laga kraft) dömdes ett bolag för smugglingsbrott till samfundsbot på grundval av anonym skuld. Avgörandet är problematiskt, eftersom försättningarna för smugglingsbrott endast uppfylls ifall brottet begåtts uppsåtligt, och det i motiveringarna inte alls tas ställning till ifall uppsåtskravet hade uppfyllts i bolagets verksamhet (se domen s. 67). (Skribenten har givit ett expertutlåtande angående konfiskationsfrågor i ärendet 21/146193.) Se även Birkalands tingsrätts avgörande 15/112593, 18.3.2015, R15/107.

skiljer sig från det vanliga individuella straffansvaret. När man inte har identifierat en gärningsperson, kan man inte på samma sätt som vid individuellt ansvar ta ställning till gärningspersonens medvetande och hans eller hennes subjektiva inställning.

Enligt förarbetena förutsätter anonym skuld att det med säkerhet kan fastställas att brottsrekvisiten har uppfyllts i den juridiska personens verksamhet och att gärningspersonen uppenbarligen är en person i dess ledning eller i dess tjänst, men att det ändå inte har varit möjligt att identifiera gärningspersonen.¹⁴ Enligt förarbetena måste åklagaren även visa att brottet uppfyller lagens krav på tillräknande.¹⁵ I praktiken innebär detta att åklagaren måste bevisa att brottsbeskrivningens objektiva och subjektiva element (uppsåt eller oaktsamhet) föreligger. I förarbetets text tas emellertid inte uttryckligen ställning till bevisning som hänför sig till rättfärdigande eller ursäktande grunder, vilket är förståeligt då det förmodligen inte är möjligt att bevisa dessa ifall gärningspersonen förblir okänd. Samtidigt bör det ändå noteras att uppsåt eller oaktsamhet inte heller vid anonym skuld kan bedömas enligt samma kriterier som i en situation där svaranden är en fysisk person som identifierats på ett normalt sätt.¹⁶

Bakgrunden till anonym skuld som en ansvarsmodell tycks ligga i det sameuropeiska och samnordiska lagberedningsarbetet. I förarbetena till SL 9 kapitlet hänvisas det till samnordiska betänkanden angående samfundsböter, i vilka det presenteras rekommendationer för innehållet i juridiska personers straffansvar.¹⁷ I Nordiska rådets betänkande från år 1986 granskas den anonyma skuldens dåvarande eller planerade reglering i Norden.¹⁸ På samma sätt hänvisas det i förarbetena till SL kapitel 9 till rekommendationen från Europarådets ministerkommitté angående de principer som bör beaktas då medlemsstaterna reglerar juridiska personers straffrättsliga ansvar.¹⁹ I ministerkommitténs rekommendation hänvisas det uttryckligen till att företag bör hållas ansvariga för brott som begåtts inom deras verksamhet, även om den fysiska gärningspersonen inte kan identifieras.²⁰ Enligt förarbetena följer den inhemska regleringsmodellen i stort sett principerna i ministerkommitténs rekommendation.²¹

¹⁴ RP 95/1993 rd, s. 17.

¹⁵ RP 95/1993 rd, s. 34.

¹⁶ Jämför RP 95/1993 rd, s. 34, där denna problematik inte verkar ha tagits i beaktande. Se även Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 371.

¹⁷ RP 95/1993 rd, s. 12.

¹⁸ Företagsböter. Yhteisösakko. Betänkande av Nordiska straffrättskommittén. Nordiska rådet 1986, s. 29–31, 36, 43–47.

¹⁹ RP 95/1993 rd, s. 13. Council of Europe, Liability of enterprises for offences. Recommendation No. R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe. 20.10.1988.

²⁰ Council of Europe, Liability of enterprises for offences. Recommendation No. R (88) 18, s. 6, 12.

²¹ RP 95/1993 rd, s. 13.

Även de svenska, norska och danska regleringsmodellerna för juridiska personers straffansvar innehåller en ansvarsstruktur som bygger på anonym skuld.²² Exempelvis i Sverige kan en juridisk person dömas till samfundsbot även om det inte väcks åtal mot gärningspersonen eller denna inte kan identifieras. Förutsättningen är dock att brottet tydligt har skett inom den juridiska personens verksamhet. I motsats till den finska regleringen, anges den svenska anonyma skulden inte direkt i lagtexten (BrB 36:7-10a), men noteras i lagens förarbeten och har tillämpats även i rättspraxis.²³

Den anonyma skulden har ansetts vara problematisk ur den traditionella skuldprincipens synvinkel. Då gärningspersonens identitet förblir okänd kan straffansvar och skuld inte fastställas på det sätt som förutsätts för individuellt straffansvar.²⁴ Med tanke på att det ändå är fråga om en ansvarsmodell som regleras i lagen *expressis verbis*, framstår det som uppenbart att lagstiftarens avsikt åtminstone delvis har varit att avvika från den traditionella skuldprincipen.²⁵ Som framgår av förarbetena kan innehållet i det skuldklander som riktas mot en juridisk person grundas på ett annorlunda tankesätt än vid en fysisk persons skuld. Enligt regeringens proposition bör den straffrättsliga skuldprincipen innehållsmässigt definieras utgående från det samhälls- lliga utvecklingsbehovet.²⁶ Problemet är nog att det individcentrerade straffrättsliga ansvarssystemet inte så lätt lämpar sig för ett sådant behov. Då vi intuitivt är vana vid att straffrättsligt tänka utifrån individens handlingar kan den straffrättsliga betydelsen av organisationshandlingar och organisatorisk skuld vara utmanande att förstå och acceptera. Huvudsyftet med denna artikel är att genom konstruktionen för den anonyma

²² För Sveriges del se Statens offentliga utredningar (SOU) 1997:127, s. 235–236 och Prop. 1985/86:23, s. 62. För Norges del, se Ot.prp. nr. 90 s. 239; Knut Høivik, *Foretaksstraff. En analys av ansvarskonstruktionen og dens historiske, rettspolitiske og moralske forutsetninger*. 2012, s. 195–203, och Johs. Andenæs – Fredrik Rieber-Mohn – Knut Erik Sæther, *Alminnelig Strafferett*. Universitetsforlaget 2016, s. 277–278. För Danmarks del, se Straffelovrådets betänkning om juridiske personers bødeansvar 1289/1995, s. 12, 83; Thomas Elhom – Morten Niels Jakobsen – Lasse Lund Madsen, *Kommenteret straffelov 11. udgave. Almindelig del. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag* 2019, s. 306, 310. I Danmark och Norge är straffansvar för en juridisk persons även möjligt på grundval av s.k. kumulativ skuld (Ot.prp. nr. 90 s. 239; Høivik 2012, s. 216–227; Andenæs et al. 2016, s. 277; Betänkning 1289/1995, s. 12, 83; Elhom et al. 2019, s. 83). Se kapitel 3 nedan om förhållandet mellan anonym och kumulativ skuld samt därtill hörande problematik.

²³ Prop. 1985/86:23, s. 62; SOU 1997:127, s. 235. Angående rättspraxis, se åtminstone RH 1992:73 och Göta hovrätt B 2567–11.

²⁴ Hyttinen 2021; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 372; Jaatinen 2000, s. 83, 121–122

²⁵ Lagens förarbeten anger å andra sidan att (den traditionella) skuldprincipen spelar en viktig roll i den juridiska personens straffansvar bland annat eftersom brottsförutsättningen förutsätter tillräknande på normalt sätt (RP 93/1995 rd, s. 34). Däremot anges att ”det individuella straffrättsliga ansvaret grundar sig på en sådan skuldprincip som inte ens behöver tas som måttstock då man bedömer den juridiska personens ansvar” (RP 95/1993 rd, s. 5).

²⁶ RP 95/1993 rd, s. 5. I samma riktning, se Council of Europe, Recommendation No. R (88) 18, Explanatory Memorandum, punkterna 8.–9., s. 11 och Företagsböter. Yhteisösakko. Betänkande av Nordiska straffrättskommittén. Nordiska rådet 1986, s. 31.

skulden utveckla och klargöra det skuldbegrepp som tillämpas på juridiska personer och dess förhållande till den traditionella skuldprincipen.

3 HD 2021:6 och frågan om den anonyma gärningspersonens straffansvar

I avgörandet HD 2021:6 var det frågan om penningtvätt av oaktsamhet inom verksamheten för en förening som ordnade penningsspel (B). Tingsrätten hade vid tidpunkten för högsta domstolens dom förkastat penningtvättsåtalet mot B:s verkställande direktör. Tingsrättens frikännande dom hade vunnit laga kraft. Högsta domstolen dömde dock B till samfundsböter, eftersom det i dess verksamhet hade begåtts penningtvätt av oaktsamhet av en okänd gärningsperson, och då det inom B inte hade iakttagits den omsorg och försiktighet som krävts för att förebygga brottet.²⁷ I högsta domstolen var det därmed fråga om ett brott med anonymt gärningsmannaskap i enlighet med SL 9:2.2 och B:s till detta relaterade organisationsoaktsamhet.

Avgörandet gäller ett händelseförlopp där B hade gjort en anmälan om penningtvätt beträffande en spelkund (A) till centralkriminalpolisens central för utredning av penningtvätt. Enligt penningtvättsanmälan hade kunden spelat penningsspel för stora summor i förhållande till sina tillgängliga penningmedel. A arbetade som bokförare och hade tillgång till sina kunders penningmedel. Efter att penningtvättsanmälan hade gjorts, hade A fått fortsätta spela penningsspel med betydande summor i ungefär nio månader.²⁸

Högsta domstolens motiveringar angående juridiska personers straffansvar kan delas i två delar. Den första delen gäller brottsförutsättningen, det vill säga straffansvaret hos den anonyma gärningspersonen som förblivit okänd.²⁹ Den andra delen gäller förhållandet mellan B:s oaktsamma handlande och den anonyma gärningspersonens gärning, det vill säga B:s organisationsoaktsamhet.³⁰ I detta kapitel granskas högsta domstolens argumentation angående den anonyma gärningspersonens ansvar. I nästa kapitel fokuserar jag på motiveringarna som gäller organisationsoaktsamheten och den juridiska personens ansvar.

Den anonyma gärningspersonens ansvar granskades av högsta domstolen genom att analysera såväl objektiva som subjektiva (oaktsamhets)rekvisit. Beträffande det objektiva rekvisitet angavs att det blivit utrett att det i B:s verksamhet hade tagits emot och innehafts penningmedel som A förvärvat genom brott, dvs. att det hade vidtagits

²⁷ HD 2021:6, rubriken.

²⁸ Ibid.

²⁹ HD 2021:6, punkterna 16–39.

³⁰ HD 2021:6, punkterna 40–51.

de åtgärder som krävts för att penningtvätt av oaktsamhet skulle föreligga.³¹ I fråga om den subjektiva oaktsamheten konstaterade högsta domstolen att den anonyma gärningspersonens oaktsamhet ska avgöras både utifrån de omständigheter som kommit till den okända gärningspersonens kännedom samt utifrån andra objektivt observerbara omständigheter.³² I detta avseende ansåg högsta domstolen att B i sin verksamhet hade fått kännedom om sådana omständigheter, på basis av vilka B hade haft vägande skäl att misstänka att A:s spelinsatser inte hade lagligt ursprung.³³ Det faktum att B som anmälningsskyldig enligt penningtvättslagen hade en höggradig utredningsplikt att ta reda på ursprunget till de medel som användes för penningspel verkar på ett väsentligt sätt ha påverkat högsta domstolens uppfattning på denna punkt.³⁴ Med tanke på den uppenbara diskrepansen mellan storleken på A:s spelinsatser och A:s tillgängliga tillgångar samt andra omständigheter, ansåg högsta domstolen att det inom B hade handlats grovt oaktsamt och penningtvätt av oaktsamhet ansågs vara uppfyllt inom B:s verksamhet.³⁵ Trots att gärningspersonens identitet förblev okänd, var det enligt högsta domstolen tydligt att gärningspersonen hade varit i B:s tjänst.³⁶

Högsta domstolen verkar grunda sitt avgörande angående anonym skuld på ett slags *kumulativt anonymt ansvar* då den i sina motiveringar inte ens försöker undersöka ansvarsgrunderna ur en enskild hypotetisk gärningspersons synvinkel.³⁷ Med kumulativt anonymt ansvar menar jag HD:s argumentationssätt där det ansågs tillräckligt att de i målet bevisade omständigheterna *inom B:s verksamhet* tillsammans *kumulativt* ledde till uppfyllandet av brottsrekvisiten. I avgörandet togs det däremot inte ställning till huruvida det inom organisationen faktiskt funnits en sådan enskild person för vilken förutsättningarna för straffansvar skulle ha uppfyllts. Avgörandet baserar sig snarare på ett resonemang enligt vilket kunskap om vissa omständigheter och underlåtelser inom B:s verksamhet påvisade att det *kunde ha funnits* en enskild person inom B för vilken brottsrekvisiten kunde uppfyllas eller att flera personer utförde handlingar som inte i

³¹ HD 2021:6, punkterna 26–27.

³² HD 2021:6, punkt 32.

³³ HD 2021:6, punkt 33.

³⁴ HD 2021:6, punkt 32.

³⁵ HD 2021:6, punkt 38.

³⁶ HD 2021:6, punkt 39. Om kritik av högsta domstolens resonemang angående penningtvätt av oaktsamhet, se Hyttinen 2021.

³⁷ Kumulativt anonymt ansvar påminner något om det kumulativa ansvaret inom skadeståndsrätten, där den juridiska personens oaktsamhet kan anses vara grov trots att ingen i organisationen kan visas ha handlat med en högre grad av oaktsamhet än den normala oaktsamheten (HD 2002:52). Kumulativ oaktsamhet skiljs även i skadeståndsrätten från anonym oaktsamhet. Sistnämnda oaktsamhetsform föreligger när det utgående från skadehändelsen kan visas att någon i den juridiska personen har handlat oaktsamt, även om en enskild gärningsperson inte kan identifieras (Pauli Ståhlberg – Juha Karhu, Suomen vahingonkorvaus-oikeus. Alma Talent Oy 2020, s. 122–125).

sig själv var tillräckliga för att uppfylla brottsrekvisiten men vilka tillsammans ansågs leda till anonymt straffansvar. Det verkar därför motstridigt att högsta domstolen ändå konstaterar att gärningspersonen tydligt varit i B:s tjänst, dvs. högsta domstolen tycks granska den okända gärningspersonen som en enskild person.³⁸

Högsta domstolens motiveringssätt som bygger på ett kumulativt anonymt ansvar passar inte smärtfritt ihop med den traditionella skuldprincipen, eftersom högsta domstolen inte ens försökte fastställa den okända gärningspersonens straffansvar enligt de sedvanliga kriterierna. Å andra sidan är det uppenbart att det är omöjligt att hålla fast vid den traditionella skuldprincipen när det är fråga om anonym skuld. Med tanke på att gärningspersonens identitet förblivit okänd är det klart att det är väldigt krävande att dra slutsatser om de subjektiva ansvarskriterierna och hans eller hennes skuld. Då det inte varit möjligt att lokalisera gärningspersonen inom organisationen, kan omständigheterna och handlingarna som uppfyller rekvisiten inte kopplas till en specifik person. Det som återstår är information om vad som har hänt inom den juridiska personens verksamhet samt vad man haft vetskap om och uppfattat. I sin renaste form är anonym skuld därmed en straffrättslig omöjlighet, vilket oundvikligen tycks leda till ett motiveringssätt som baserar sig på den kumulativa bedömningen och det kumulativa anonyma ansvaret.³⁹

Idén med det kumulativa anonyma ansvaret ska dock granskas kritisk ur legalitetsprincipens synvinkel, som förutsätter ordalydelseenlig tolkning. På grund av ordalydelsen i SL 9:1.1, 9:3.1 och 9:2.2 är kumulativt anonymt ansvar inte problemfritt, eftersom en brottsbeskrivning som uppfylls till följd av olika personers handlingar inte verkar vara ett ”brott” i den mening som avses i SL 9:1.1 och 9:3.1. Lagtolkningsfrågan är därför huruvida flera gärningar inom organisationen som kumulativt uppfyller brottsbeskrivningen kan anses vara ett ”brott” enligt vad som avses enligt lagens ordalydelse. Vid tolkningen bör även beaktas att enligt SL 9:2.2 kan samfundsbot dömas även om ”det inte kan utredas vem gärningsmannen är”, vilket semantiskt kan anses hänvisa till en enskild person som förblir okänd. Ordalydelsen verkar därmed stödja tolkningsalternativet som baserar sig på den rena formen av anonym skuld.⁴⁰

Vid tolkningen ska det ändå samtidigt erkännas att lagstiftarens val att möjliggöra ett utdömande av samfundsbot vid anonym skuld i sig oundvikligen innebär en

³⁸ HD 2021:6, punkt 39. Se även punkt 57. Detta har även uppmärksammats av Matikkala (Matikkala 2021, s. 346). Samma problematik kan även ses i svenska avgöranden som grundar sig på anonym skuld. Se Göta hovrätt B 2567–11 och RH 1992:73.

³⁹ Jämför betänkandet gällande svensk lagstiftning SOU 1997:127, s. 235–236.

⁴⁰ Samma frågeställning har prövats med hänsyn till svensk rätt av Svensson (Linnea Svensson, Företagsbot. En studie om sanktionens effektivitet vid brott i näringsverksamhet. Examensarbete i straffrätt. Uppsala Universitet 2014, s. 35–36. Tillgänglig elektroniskt på adressen <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:703468/FULLTEXT01.pdf>. Besökt 30.6.2022).

väsentlig avvikelse från det traditionella sättet att granska straffansvaret. Eftersom organisationen i bolagsform fungerar genom att flera individer samarbetar, verkar det kumulativa anonyma ansvaret inte bara logiskt, utan tycks även vara det enda möjliga alternativet. Då gärningspersonen inte kan identifieras verkar det inte finnas några andra utvägar för att gestalta brottet än att beskriva vad som har skett och uppfattats inom organisationens verksamhet och huruvida brottsrekvisiten kumulativt uppfylls som ett resultat av denna helhet. I praktiken bör det kumulativa motiveringssättet basera sig på den tillämpliga aktsamhetsnormen (exempelvis skyldigheterna enligt penningtvättslagen) som reglerar vad man borde ha gjort och vetat inom organisationen, och hur den konkreta verksamheten inom organisationen förhåller sig till denna aktsamhetsnorm.⁴¹

Man skulle kunna fråga sig ifall den kumulativa anonyma ansvarsbedömningen bör förutsätta bevisandet av några andra ytterligare omständigheter som på ett ändamålsenligt sätt skulle föra den anonyma skulden närmare det traditionella skuldbegreppet. Kräver den juridiska personens rättsskydd exempelvis att den anonyma gärningspersonens position inom organisationsstrukturen kan påvisas? I avgörandet HD 2021:6 skulle man exempelvis kunna fråga sig vilken person inom organisationen var den som innehade nödvändiga uppgifter och möjlighet att agera enligt lagen med tanke på att den verkställande direktören inte ansågs ha haft sådan möjlighet och därmed inte gjort sig skyldig till penningtvätt av oaktsamhet. Vilken enhet eller vilket team hade då varit i en sådan position att brottsrekvisiten kunde ha uppfyllts?⁴²

Denna frågeställning är dock problematisk till följd av just de skäl på grund av vilka den anonyma skulden har ansetts nödvändig. Informationsflödet inom organisationen fungerar inte om man underlåtit att organisera verksamheten på ett omsorgsfullt sätt, i vilket fall de gärningar och den medvetenhet som brottsbeskrivningens enlighet skulle förutsätta inte nödvändigtvis är för handen i någon enskild enhet av organisationen.⁴³ Med tanke på att informationsbristen beror på den juridiska personens underlåtenhet kan den inte användas för att motivera den juridiska personens ansvarsfrihet.

För att illustrera problematiken kan vi föreställa oss en situation där ett bolag som bedriver miljöskadlig verksamhet underlåter att vidta de åtgärder som förutsätts för att skydda miljön och underlåter att organisera sin verksamhet i enlighet med detta. Miljöförstöring (SL 48:1) som begås av underlåtenhet kan vara resultatet av omständigheter som kumuleras på olika nivåer av bolagets verksamhet, och det kan nödvändigtvis inte påvisas att relevanta gärningar och en tillräcklig nivå av medvetenhet skulle ha legat

⁴¹ Om den objektiva aktsamhetsplikten, se Korkka 2019, s. 319–326; Jaatinen 2000, s. 91–114; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 383–391.

⁴² Parallellt Hyttinen 2021.

⁴³ Denna logik används även uttryckligen i lagens förarbeten för att motivera införandet av ansvar på grundval av anonym skuld i regelverket för juridiska personers straffrättsliga ansvar (RP 95/1993 rd, s. 34).

för handen i en viss enhet inom organisationen. I dylika situationer bör ansvaret läggas på bolagets högsta ledning, vars ansvar det är att organisera bolagets verksamhet.⁴⁴ Det kan emellertid vara mycket svårt, eller rentav omöjligt, att visa att förutsättningarna för den högsta ledningens individuella straffansvar föreligger. Konstruktionen anonym skuld behövs just för dylika situationer, där ansvaret annars skulle pulveriseras inom organisationen.⁴⁵

I lagstiftningsfasen i både Finland och Sverige verkar man ha upplevt att anonym skuld endast kunde tillämpas i sin renaste form, det vill säga i den mening som avser ansvaret för en enskild, hypotetisk gärningsperson. I det svenska och det samnordiska lagberedningsmaterialet framkommer tanken att straffansvarssituationer som grundar sig på objektivt observerbar kumulativ underlåtenhet (*"kumulerade fel"*) skulle falla utanför regleringens tillämpningsområde.⁴⁶ Däremot är straffansvar för en juridisk person på grundval av kumulativt ansvar möjligt i Danmark och Norge.⁴⁷

I det samnordiska betänkandet illustreras tillämpandet av anonym skuld genom ett exempel där kranen på en cistern som innehåller ett miljöfarligt ämne har lämnats öppen, med den påföljden att en stor mängd av ämnet rinner ut i naturen och orsakar en miljöskada. Bolagets personal består av fyra personer, som alla kan tänkas ha glömt kranen öppen eller alternativt uppsåtligen lämnat den öppen. Även om ingen av dessa personer kan kopplas till händelsen, är det tydligt att det har skett ett brott inom bolagets verksamhet.⁴⁸ Enligt min åsikt är det i detta exempel likaledes omöjligt att bevisa anonym skuld i sin renaste form. Ingen av de fyra personerna kan kopplas till händelsen, varför det inte heller kan tas ställning till den hypotetiska gärningspersonens uppsåt eller oaktsamhet eller andra subjektiva ansvarskriterier. Det enda sättet att konstruera straffrättsligt ansvar i detta fall verkar vara att granska de ifrågavarande personernas gärningar och relaterade omständigheter inom organisationen och under-

⁴⁴ Parallellt SOU 1997:127, s. 236.

⁴⁵ Høivik 2012, s. 75, 216. Se även Council of Europe, Liability of enterprises for offences. Recommendation No. R (88) 18, s. 10. Jfm SOU 1997:127, s. 236.

⁴⁶ Företagsböter. Yhteisösakko. Betänkande av Nordiska straffrättskommittén. Nordiska rådet 1986, s. 36, 43; SOU 1997:127, s. 235–236.

⁴⁷ Ot.prp. nr. 90 s. 239 (*"kumulative feil"*); Høivik 2012, s. 216–227 (*"kumulasjonsansvar"*); Andenæs et al. 2016, s. 277 (*"kumulative feil"*); Betænkning 1289/1995, s. 83 (*"kumulerede fejl"*).

⁴⁸ Företagsböter. Yhteisösakko. Betänkande av Nordiska straffrättskommittén. Nordiska rådet 1986, s. 36. I det svenska betänkandet om juridiska personers straffansvar som publicerades år 1997 framgår det också att det i flera fall har utdömts samfundsbot just på grund av anonymt underlåtenhetsansvar (*"anonyma fel"*) (SOU 1997:127, s. 235). I de två hovrättsdomar som har hämtats för denna undersökning (Göta hovrätt, B 2567-11, 20.3.2012 och RH 1992:73), i vilka fråga var om en juridisk persons ansvar på grundval av anonym skuld, verkar domsmotiven inte följa linjen för s.k. äkta anonym skuld. Domsmotiven påminner istället långt om det kumulativa sättet att motivera skulden som finns i avgörandet HD 2021:6. De svenska hovrättsfallen är i och för sig kortfattat motiverade och de tar inte ställning till uppfyllandet av den subjektiva rekvisitenligheten i organisationens verksamhet.

söka ifall rekvisiten uppfylls kumulativt till följd av en helhet, som består av dessa. Det är likaledes klart att den kumulativa anonyma bedömningen fungerar bättre när det är fråga om oaktsamhet, eftersom uppsåt tycks kräva en mera individcentrerad analys.

Jag anser att det föregående exemplet även på ett väsentligt sätt passerar bolagsorganisationens verksamhetslogik. Liknande händelser förklaras ofta av ett komplicerat organisatoriskt händelseförlopp som kan involvera flera personer verksamma inom bolaget. Av betydelse är hur användningen av kranen har instruerats inom bolaget, ifall efterföljandet av dessa instruktioner har övervakats, ifall mängden av arbetsuppgifter bland de fyra personerna varit så hög att de inte kunnat behärska den korrekta användningen av kranen *etcetera*. Exemplet illustrerar i sig det faktum att man i lagstiftningsfasen inte nödvändigtvis kunnat beakta vilka praktiska problem som är förknippade med tillämpningen av anonym skuld i konkreta situationer.

Anonym skuld torde vara mest naturligt tillämplig inom sådana områden av företagsverksamhet där aktsamhetsplikten innehåll är bestämd i lag och i situationer där brottsbeskrivningen inte kräver uppsåt eftersom denna ansvarsform förutsätter en mera individcentrerad analys. I avgörandet HD 2021:6 var det centralt för bedömningen av den anonyma skulden att B, som anmälningsskyldig enligt penningtvättslagen, hade en höggradig skyldighet att vara medveten om ursprunget till de medel som användes i online spel. Penningtvättslagen erbjöd med andra ord objektiva kriterier för bedömningen av det anonyma ansvaret. Detta är inte nödvändigtvis fallet inom mer löst reglerade områden för företagsverksamhet. Att presentera kumulativa bevis för brottsbeskrivningsenlighet är sannolikt avsevärt mycket svårare vid exempelvis mutbrott, eftersom aktsamhetsplikten inte regleras i lag utan måste grundas på ett nätverk av soft law-källor och *in casu* bedömning.⁴⁹ Därför är det sannolikt också mycket utmanande att påvisa uppsåt vid mutbrott i samband med kumulativt anonymt ansvar.⁵⁰

4 Den organisatoriska skuldprincipen och en organisation som gärningsperson

Föregående granskning av kumulativ anonym ansvarsbedömning visar att det vid anonym skuld generellt inte är fråga om en oidentifierad gärningspersons skuld utan i stället om en juridisk persons skuld.⁵¹ Till exempel i avgörandet HD 2021:6 gällde motiveringarna avseende brottsförutsättningen konsekvent B:s organisation och per-

⁴⁹ I samma riktning Minna Kimpimäki – Anssi Kärki, Kansainväliseen liiketoimintaan liittyvä lahjonta ja yritysten vastuu. Liikejuridiikka 2021, s. 12–35, ss. 20.

⁵⁰ För den svenska lagstiftningens del, se Prop. 1985/86:23, s. 62, där det anses att anonym skuld endast undantagsvis kan tillämpas vid uppsåtliga brott. Se även SOU 1997:127 s. 235 och Svensson 2014, s. 35–36. Jämför Høivik 2012, Foretaksstraff s. 198–201.

⁵¹ Enligt min uppfattning i samma riktning Jaatinen 2000, s. 122.

soner som agerar på organisationens vägnar, deras verksamhet samt den kunskap som hade kumulerats inom organisationens verksamhet om A:s spelande och de därmed relaterade riskerna för penningtvätt. Med andra ord har HD:s bedömningssätt kring den anonyma skulden inte att göra med en individs skuld utan organisatorisk skuld. Enligt min uppfattning är detta avvikande från det traditionella individualistiska skuldbegreppet i sig godtagbart⁵², eftersom det vid juridiska personers straffansvar i slutändan ändå är den juridiska personens straffrättsliga skuld som är avgörande.

Det klander som den straffrättsliga skulden avser hör vid fall av anonym skuld oundvikligen samman med den juridiska personens verksamhet och faktumet att man inom organisationen har handlat på ett visst sätt, trots att det funnits möjlighet att handla annorlunda. Den juridiska personens ansvar och skuld följer dock inte direkt från den anonyma skulden, utan det krävs dessutom att klanderförutsättningen (SL 9:2.1) uppfylls.⁵³ En juridisk person kan antingen genom identifikation eller i fall av organisationsoaktsamhet klandras för och därmed finnas skyldig till ett brott som skett inom dess verksamhet.⁵⁴

Anonym skuld har i den finländska rättslitteraturen jämförts med den amerikanska collective knowledge-doktrinen⁵⁵, där den juridiska personens straffrättsliga oaktsamhet eller uppsåt (*mens rea*) baseras på omständigheter som insetts av de personer som handlar för dess räkning, trots att ingen av dessa ensam har agerat på ett sätt som uppfyller brottsrekvisiten.⁵⁶ Jämförelsen är felaktig i den meningen att juridiska personers straffansvar i Finland (och Sverige) inte, till skillnad från det amerikanska doktrinen, som sådant kan grundas på det kumulativa anonyma ansvaret, eftersom det inte i sig påvisar klandervärdhet av den juridiska personens verksamhet. I det finska systemet bestäms klandervärdheten enligt klandervärdhetskriterier, av vilka organisationsoaktsamhet är ett "äkta" organisatoriskt oaktsamhetskriterium eftersom det kräver både objektiv och (objektifierad) subjektiv organisatorisk culpa. Den amerikanska doktrinen

52 Detta tankesätt åberopas i rekommendationen från Europarådets ministerkommitté, som påverkade regleringen av SL 9 kapitlet: "The absence of any personal guilt does not necessarily exclude holding the enterprise liable." (Council of Europe, Liability of enterprises for offences. Recommendation No. R (88) 18, s. 13).

53 Även i lagens förarbeten är den juridiska personens skuld kopplad till klanderförutsättningen: "Skuldprincipen är av mycket stor betydelse också för det föreslagna straffansvaret för juridiska personer. Såsom nämndes ovan förutsätter straffansvaret för juridiska personer att ledningen är delaktig i brottet, tillåter att brottet begås eller åtminstone ett sådant brott mot eller åsidosättande av omsorgs-, övervaknings- eller jämförbara skyldigheter som kan krävas av en juridisk person och som åtminstone har gjort det väsentligt lättare att begå brottet." (RP 95/1993 rd, s. 17).

54 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 375–376.

55 Allmänt se exempelvis Mihailis E. Diamantis, Functional Corporate Knowledge. William & Mary Law Review 2019, s. 319–396, 344–346.

56 Jaatinen 2000, s. 83; Koskela 2022, s. 43, 49.

har kritiserats för att sakna dylika kriterier som skulle förutsätta oaktsamhet eller ett annat culpabaserat ansvarskriterium i stället för objektivt strikt ansvar.⁵⁷ I samband med anonym skuld tycks det vara just organisationsoaktsamhet som blir aktuell, även om det inte är uteslutet att identifikationskriteriet också skulle kunna bli tillämpligt.

I den finländska doktrinen har juridiska personer inte traditionellt ansetts vara gärningspersoner⁵⁸, eftersom de saknar fysiska personers förmåga att handla med insikt och avsikt, vilket är väsentligt för att det individuella straffansvaret skulle komma i fråga.⁵⁹ Detta är naturligtvis sant i den meningen att en juridisk person inte på samma sätt kan agera avsiktligt som en individ och med tanke på att det är utmanande att bedöma organisationsoaktsamhet som en subjektiv ansvarsgrund när det inte är fråga om en individs sinnesstämning. Jag anser dock att organisationsoaktsamheten trots detta inte alltför mycket behöver avvika från hur oaktsamhet bedöms vid fysiska personers straffansvar, även om det är tydligt att det i organisationssammanhanget är nödvändigt att tillämpa en viss typ av objektiviserad oaktsamhetsbedömning.⁶⁰

I avgörandet HD 2021:6 tycks högsta domstolen följa just detta tankesätt. Enligt högsta domstolen innebär en juridisk persons underlåtenhet att iakttä omsorgs- och försiktighetsplikt i lagens mening (SL 9:2.1) att det är frågan om försummelse och oaktsamhet som skett inom den juridiska personens verksamhet.⁶¹ Detta verkar vara ett uttalande till förmån för att även en juridisk person kan handla straffrättsligt oaktsamt, vilket, på ett sätt som påminner om en fysisk person, bryter mot den omsorgsplikt som omständigheterna förutsätter och som krävs av juridiska personer (jfr. SL 3:7.1). Högsta domstolens hänvisning till oaktsamhet skulle därmed kunna innebära att vissa omständigheter i den juridiska personens verksamhet kan påvisa den juridiska personens (subjektiva) inställning till det som har skett. Denna del av resonemanget är straffrättsligt särskilt relevant, eftersom en juridisk persons straffrättsliga subjektiva oaktsamhet inte tidigare har behandlats i högsta domstolens beslutspraxis. Någon utförlig behandling finns inte heller i rättslitteraturen.⁶²

Högsta domstolen ansåg i sitt avgörande att organisationsoaktsamhet i fallet uppfylldes på grund av att man inom B:s verksamhet inte på eget initiativ hade vidtagit

57 Se exempelvis Anthony Ragozino, *Replacing the Collective Knowledge Doctrine with a Better Theory for Establishing Corporate Mens Rea: The Duty Stratification Approach*. *Southwestern University Law Review* 24/1995, s. 423–472, 439–441; Diamantis 2019, s. 346–349.

58 RP 95/1993 rd, s. 1,16.

59 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 367.

60 Korkka 2019, s. 332. Jämför Jaatinen 2000, s. 103.

61 ”Högsta domstolen konstaterar att ett åsidosättande i en juridisk persons verksamhet av den omsorgs- och försiktighetsplikt som krävs för att förebygga ett brott innebär underlåtenhet och oaktsamt handlande från den juridiska personens sida.” (punkt 49).

62 I detta avseende se dock Korkka 2019, s. 332–334; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 393–397.

åtgärder för att förhindra penningtvätt. Enligt högsta domstolen hade B:s underlåtelse att iakttä aksamhetsplikten enligt penningtvättslagen på ett kausalt sätt bidragit till att penningtvätt av oaksamhet skett inom B:s verksamhet. B:s inställning till det inträffade granskades på motsvarande sätt som vid anonymt ansvar, dvs. genom att hänvisa till att det inom B:s verksamhet hade funnits starka skäl att misstänka att A:s spelinsatser var av kriminellt ursprung. Man kan därför argumentera att organisatorisk subjektiv oaksamhet bedömdes genom att granska omständigheter och fakta som visade att det inom B:s organisation hade uppfattats att det förekom en viss omständighet eller en risk för en viss händelse av straffrättslig betydelse. Inom B:s organisation hade man exempelvis varit av den uppfattningen att det var myndigheterna som innehade ansvaret att besluta om åtgärder, efter att en penningtvättsanmälan hade gjorts.⁶³ Nödvändiga åtgärder för att förhindra penningtvätt vidtogs inte ens efter att det inom B:s verksamhet uppkommit skäl att misstro spelinsatsernas ursprung.⁶⁴

Tolkningen av de, till sin natur subjektiva, organisatoriska elementens betydelse i avgörandet stöds även av faktumet att det i motiveringarna togs ställning till B:s påstådda förbudsvillfarelse. B hade åberopat förbudsvillfarelse beträffande den anvisning som centralkriminalpolisen påstods ha gett, enligt vilken polisens agerande skulle inväntas efter att penningtvättsanmälan hade gjorts. Högsta domstolen ansåg att det inte kunde anses trovärdigt att centralkriminalpolisen skulle ha gett dessa instruktioner, med tanke på att B enligt lagen hade en självständig skyldighet att följa penningtvättslagens reglering.⁶⁵

Förbudsvillfarelse är en ansvarsfrihetsgrund baserad på gärningspersonens förståelse och uppfattning som leder till befrielse från straffansvar, ifall villfarelsen skall anses uppenbart ursäktlig (SL 4:2). I den tredelade konstruktionen för straffansvar är förbudsvillfarelsen ett element som hör till skulden. Ifall någon ursäktande grund är tillämplig på gärningen, exempelvis förbudsvillfarelse, kan gärningspersonen inte straffrättsligt klandras för gärningen, och inte heller dömas till straff.⁶⁶ Att förstå och uppfatta är omständigheter relaterade till gärningspersonens psyke, och det är inte på något vis självklart att en juridisk person ur straffrättens synpunkt på ett godtagbart sätt skulle kunna förstå och uppfatta de omständigheter som är relevanta för att förbudsvillfarelsen skulle kunna bli tillämplig. Eftersom högsta domstolen dock har tillämpat förbudsvillfarelsen inom ramen för den juridiska personens straffansvar, innebär detta att den juridiska personen enligt högsta domstolen måste anses inneha

⁶³ HD 2021:6, punkt 51.

⁶⁴ HD 2021:6, punkt 52.

⁶⁵ HD 2021:6, punkt 55.

⁶⁶ Frände 2012, s. 193–194; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 5–6, 295–296. Se även Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 432–433.

den insiktsförmåga som förbudsvillfarelsen förutsätter. Denna ståndpunkt finner även stöd i lagens förarbeten, i vilka det har ansetts att en juridisk persons agerande under påverkan av en ursäktlig villfarelse skulle kunna motivera att straff inte yrkas på (SL 9:7) och att samfundsbot inte döms ut (SL 9:4).⁶⁷

Med hänsyn till det ovan sagda om organisationsoaktsamhetens innehåll och den organisationsrelaterade tillräknenbarheten är det något förvånande att penningtvätt av oaktsamhet i avgörandet HD 2021:6 inte tillräknades B, trots att denna dömdes till samfundsbot. Högsta domstolen motiverar sitt ställningstagande med att B inte kan anses vara brottets gärningsperson i förhållande till penningtvättbrottet av oaktsamhet.⁶⁸ Enlig min åsikt är denna motivering problematisk. Innehållet i B:s straffrättsliga ansvar förblir till följd av detta tillvägagångssätt abstrakt, då ansvaret inte kopplas till en brottsbeskrivning. Eftersom högsta domstolen fann att det hade skett ett penningtvättbrott av oaktsamhet inom B:s verksamhet och att B var ansvarig för brottet, finns det enligt mig ingen orsak till att brottet inte skulle tillräknas B. Trots att en juridisk person inte skulle kunna godkännas som gärningsperson på motsvarande sätt som en fysisk person, innebär detta inte att brottet inte skulle kunna tillräknas B.

En juridisk persons skuld innebär att en juridisk person kan klandras till följd av ett brott på ett sätt som grundar straffansvar. Straffansvar och straffrättsligt klander leder enligt mig även till att den juridiska personen skulle kunna anses vara en straffrättslig aktör som är likställd med en gärningsperson. Eftersom en juridisk person är kapabel till verksamhet som är straffrättsligt klandervärd och som leder till straffansvar, är det sannolikt endast ett retoriskt val huruvida man ska tala om juridiska personer som straffrättsliga aktörer eller gärningspersoner. För tydlighetens skull kunde man understöda det sistnämnda, eftersom detta är vad strukturen för den juridiska personens straffansvar och organisatoriska skuld straffrättsligt faktiskt innebär.⁶⁹

5 Slutsatser

I denna artikel dras slutsatsen att anonym skuld i sin äkta form är en straffrättslig omöjlighet. Det är inte möjligt att göra sådana observationer hos en oidentifierad, hypotetisk gärningsperson som straffansvaret förutsätter. Av denna anledning måste den anonyma skulden i stället granskas genom en kumulativ anonym ansvarsbedömning. Med detta avses ett motiveringssätt där brottets rekvisit kumulativt uppfylls till följd av gärningar och uppfattade omständigheter inom den juridiska personens verksamhet. Tolkningsrekommendationen kan tänkas vara något radikal ur legalitetsprincipens

⁶⁷ RP 95/1993 rd, s. 46. Se även Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 396–397.

⁶⁸ HD 2021:6, punkt 57.

⁶⁹ Se närmare Korkka-Knuts 2022.

synvinkel eftersom den prövar gränserna för brottsbegreppets ordalydelse i SL 9:1.1 och 9:3.1. Vid kumulativ anonym ansvarsbedömning är det inte längre fråga om en enskild anonym gärningspersons skuld utan granskningen riktas mot organisationen. I samband med den anonyma skulden är det därför nödvändigt att bryta sig loss från det traditionella skuldbegreppet och övergå till att granska skulden hos en juridisk person.

Enligt HD 2021:6 förutsätter tillämpningen av anonym skuld att åklagaren presenterar bevis för brottsbeskrivningens objektiva och subjektiva komponenter inom den juridiska personens organisation. Det måste därför anses tillräckligt att rekvisiten uppfylls kumulativt inom organisationens verksamhet. Anonym skuld kan dock inte användas som en genväg till den juridiska personens straffansvar, utan det förutsätts en detaljerad motivering av hur brottsbeskrivningens olika delar uppfylls inom organisationens verksamhet.

Enligt den organisatoriska skuldprincipen kan en juridisk person endast klandras för och anses vara skyldig till ett brott i situationer där både brotts- och klanderförutsättningarna uppfylls. Med andra ord medför det anonyma ansvaret som sådan inte straffansvar för juridiska personer, utan organisatorisk skuld omfattar även klanderförutsättningen (organisationsoaktsamhet eller identifikation) som en ansvarsgrund. Organisationsoaktsamhet granskas inte bara genom den objektivt bestämda aktsamhetsplikten och dess efterlevnad, utan även genom subjektiva omständigheter som är kopplade till organisationens uppfattningar och förmågor.

På grund av innehållet i den organisatoriska skuldprincipen är jag av åsikten att en juridisk person bör kunna betraktas som gärningsperson. Den juridiska personens status som gärningsperson gör den juridiska personens straffansvar konceptuellt mer begripligt och därmed även lättare att tillämpa. Genom att acceptera gärningsperson-statusen förtydligas innebörden av den juridiska personens straffansvar som en egen typ av straffrättsligt ansvar, där ansvaret bestäms enligt ansvarskriterier som skiljer sig från det individuella straffansvaret och som följer den organisatoriska skuldprincipen. Gärningsmannastatusen är också central då det kommer till den allmänpreventiva effekten av juridiska personers straffansvar, som både förutsätter att innehållet i straffansvaret är förståeligt och att det samhällseliga budskapet om syftet med den juridiska personens straffansvar är tydligt.⁷⁰

⁷⁰ Svensson framför en liknande kritik angående det svenska systemet (Svensson 2014, s. 68).